

Gwara regionu

Autor: Józef Kaś

Gwara podhalańska zalicza się do małopolskich gwar pasa górskiego (zob. dialekt maopolski), do którego należą też: gwara spiska na wschodzie oraz gwara orawska i południowożywiecka na zachodzie. Gwara podhalańska jest wewnętrznie zróżnicowana, co wynika z rozległości terenu (ok. 50 miejscowości).

Cechują ją następujące właściwości:

- {tt}149|mazurzenie{/tt}, np.: cł|ekłowi {mmp3}S4601.mp3{/mmp3}, zapuscajom {mmp3}S4602.mp3{/mmp3},
- {tt}82|udźwięczniająca fonetyka międzywyrazowa{/tt}, np.: tyz na nasyj dziedzinie {mmp3}S4603.mp3{/mmp3}, jak sie ni|e bedziej ucył {mmp3}S4604.mp3{/mmp3}, tag mi ta powiadała {mmp3}S4605.mp3{/mmp3},
- {tt}221|samogłoski pochylone{/tt}:
 - a pochylone jako dźwięk pośredni między a i o, np.: góraole {mmp3}S4606.mp3{/mmp3}, baoc□ć {mmp3}S4607.mp3{/mmp3}, pniaoki {mmp3}S4608.mp3{/mmp3}. A pochylone jako dźwięk odrębny jest cechą wyraźnie ginącą, utrzymuje się głównie w wymowie osób z pokolenia najstarszego. U osób młodszych jego kontynuantem jest o, jednak nigdy nie labializowane, np. głodowoł {mmp3}S4609.mp3{/mmp3}.
 - o pochylone jako dźwięk pośredni między o i u, np.: łoćcouw i dziadouw {mmp3}S4610.mp3{/mmp3}, gouraole {mmp3}S4606.mp3{/mmp3}.
 - e pochylone jako dźwięk równy samogłosce y, występujące zarówno po spółgłoskach twardych, jak i miękkich, np.: tyz {mmp3}S4611.mp3{/mmp3}, p|łostrzyłać {mmp3}S4612.mp3{/mmp3}, biyda {mmp3}S4613.mp3{/mmp3}.
- {tt}231|samogłoski nosowe{/tt}. Rezonans nosowy w śródgłosie. Rezonans synchroniczny zachowany jest tylko przed {tt}261|spółgłoskami szczelinowymi{/tt}, natomiast przed zwartymi występują grupy e+N i o+N, np.: d|łto ksionzek {mmp3}S4614.mp3{/mmp3}, kyns {mmp3}S4615.mp3{/mmp3}, ni|escynsno {mmp3}S4616.mp3{/mmp3}; ftoryndy, myndrol, tromba. W czasownikach typu wziął, wzięła występują realizacje wzion, wziyna. Rezonans nosowy synchroniczny w wygłosie nie występuje, a konkretne realizacje zależne są od pozycji morfologicznej. I tak: a) odpowiednik ogpol. ę (kontynuant staropolskiej nosówki krótkiej): -ym w 1. os. l. poj. czasu teraźniejszego, np. widzým {mmp3}S4617.mp3{/mmp3}, pojmyń {mmp3}S4618.mp3{/mmp3} {tt}91| Formy 1. os. l. poj. czasu teraźniejszego{/tt} -e w B. l. poj. rzeczowników rodzaju żeńskiego, zakończonych w M. l. poj. na a jasne, np.: babe, dziywke. -om w B. l. poj. rzeczowników rodzaju żeńskiego, zakończonych w M. l. poj. na a pochylone, np.: we Wilijom, odbyć msom świyntom. b) odpowiednik ogpol. ą (kontynuant staropolskiej nosówki długiej): -om w 3. os. l. mn. czasu teraźniejszego, np.: p|łowiadajom {mmp3}S4619.mp3{/mmp3}, zapuscajom {mmp3}S4602.mp3{/mmp3}, furgonom {mmp3}S4620.mp3{/mmp3}. -om w B. l. poj. przymiotników, liczebników, zaimków rodzaju żeńskiego, np.: na starom izbe, w drugom strone. -om w N. l. poj. rzeczowników, przymiotników, liczebników, zaimków rodzaju żeńskiego, np. była ładnom dziywkom, ino ze niebogatom, przed drugom wojnom. 5. Samogłoski nagłosowe - protezy. Samogłoski nagłosowe poprzedzane bywają spółgłoskami protetycznymi. Z tego zakresu występują następujące zjawiska: a) {tt}145|labializacja{/tt} - (w funkcji spółgłoski protetycznej występuje u niezgłoskotwórcze), np.: łoćcouw {mmp3}S4621.mp3{/mmp3}. Labializowane bywa również o w śródgłosie, np. rłozumność {mmp3}S4622.mp3{/mmp3}, p|łochybnłości {mmp3}S4623.mp3{/mmp3}, p|łto płotłokak {mmp3}S4624.mp3{/mmp3}. b) {tt}205|przydech{/tt}, np. h|adukacyjom {mmp3}S4625.mp3{/mmp3}. c) {tt}190|prejotacja{/tt}, np. tło ta ji dłopusta {mmp3}S4626.mp3{/mmp3}, janc□kryst. Z wymienionych zjawisk powszechnym jest labializacja, natomiast przydech i prejotacja występują lekсыkalnie. 6. {tt}201|Przejście wygłosowego -ch w -k{/tt}. Zjawisko to występuje w następujących pozycjach: - w końcówce -ach w Mc. l. mn. rzeczowników, np. p|ło smyreckak {mmp3}S4627.mp3{/mmp3}, p|łto płotłokak {mmp3}S4624.mp3{/mmp3}. - w końcówce -ych (|| -ich) w D. i Mc. l. mn. przymiotników, liczebników itd., np. drugik {mmp3}S4628.mp3{/mmp3}, tyk kłorzyni {mmp3}S4629.mp3{/mmp3}. - w końcówce 1. os. l. poj. czasu przeszłego, np. włolołek {mmp3}S4630.mp3{/mmp3}, byłek. - w wygłosie rdzeni. np.: strak, duk, dak. - w partykule niek. - lekсыkalnie w grupach spółgłoskowych, np. krzciny. - w czasowniku chcieć występuje z kolei przejście w f w grupie spółgłoskowej: nie fce {mmp3}S4631.mp3{/mmp3}. 7. {tt}22|Archaizm podhalański{/tt}, tj. utrzymanie pierwotnego i po zmazurzonych spółgłoskach cz, ż, sz, np. s□ćkło {mmp3}S4632.mp3{/mmp3}, baoc□ć {mmp3}S4607.mp3{/mmp3}, dzisyjys□m {mmp3}S4633.mp3{/mmp3}. Zjawisko to występuje też w pierwotnych połączeniach cy, zy, sy, a nawet w zapożyczeniach, np. jao s□n {mmp3}S4634.mp3{/mmp3}, bic□giel {mmp3}S4635.mp3{/mmp3}. Archaizm podhalański nie występuje w pozycji przed ł i l, np. naucył mie {mmp3}S4636.mp3{/mmp3}. 8. Wyrównanie analogiczne w końcówkach -i oraz -u w D. l. mn. liczebników i upowszechnienie się w nich ch (z jego przejściem w -k), np. do siedmik lot, miół do dziesiyncik furek kónnyk, do trzidzestuk piynciu stopni. 9. Utrzymanie

{tt}258|przedniojęzykowego{/tt} ł , np. głowa, bydło. Cecha ta występuje rzadko, tylko u niektórych najstarszych osób. 10. Utrzymanie pierwotnego i po dawnym {tt}102|frykatywnym r{/tt} (□), np. przizwaolao {mmp3}S4637.mp3{/mmp3}.11. Taka sama wymowa pierwotnego połączenia ił jako ył w pozycji heterosylabicznej (kiedy i oraz ł należą do dwóch sylab) i w pozycji synsylabicznej (kiedy całe połączenie występuje w jednej sylabie), np. strzelył, chodziył, woziyli zob.{tt}202|Przejście wygłosowego lub śródgłosowego -ił-, -ył- > -uł- (yuł){/tt}.12. Brak{tt}195|przegłosu{/tt} e w o przed spółgłoskami zębowymi twardymi, np. mietła, wiesna, niesym (‘niosę’).13. Zachowanie końcówki -e w D. l. poj. rzeczowników miękko tematowych rodzaju żeńskiego, np. tyj Skalnice {mmp3}S4638.mp3{/mmp3}.14. Morfem -t- w imiesłowach biernych, opartych na tematach czasu przeszłego zakończonych na a pochylone, np. siaoty, grzaoty.15. Częste występowanie przyrostków -acka i -ba, tworzących nazwy czynności, np. sarpacka ‘szamotanina, rękoczynny’;, spiyracka ‘spór, kłótnia’; orzba ‘orka’;, dziylba ‘dzielenie’;, chciyjba ‘chcenie, chęć’ itp.16.{tt}4|Akcent inicjalny{/tt}, np. p|łowiadajom {mmp3}S4619.mp3{/mmp3}, p|łochybnłości {mmp3}S4623.mp3{/mmp3}, p|o smyreckak {mmp3}S4627.mp3{/mmp3} zob. Akcent .